

# Neprižiūrimų ir beglobių nepilnamečių problema ir jos sprendimas 1944–1954 metais Lietuvoje

Ieva Balčiūnė

Doktorantė  
Lietuvos istorijos institutas  
XX a. istorijos skyrius  
El. paštas: [astro.ieva@gmail.com](mailto:astro.ieva@gmail.com)

**Santrauka.** Straipsnyje analizuojama neprižiūrimų ir beglobių nepilnamečių problema ir jos sprendimas Tarybų Lietuvoje 1944–1954 m. Po reokupacijos Lietuvoje buvo įvesta speciali administracinė institucijų ir kontrolės įstai-gų sistema beglobių ir neprižiūrimų nepilnamečių problemai spręsti, suformuota Tarybų Sąjungoje dar karo metais. Dėl pokario Lietuvos realijų čia susiklostė specifiniai šios sistemos veikimo principai. Straipsnyje, gilinantis į insti-tucijų ir įstai-gų sanklodą Tarybų Lietuvoje ir realią jų veiklą, atskleidžiamas beglobių ir neprižiūrimų nepilnamečių problemos turinys, šių nepilnamečių ypatybės, problemos dinamika.

**Reikšminiai žodžiai:** beglobiai vaikai, vaikų namai, LTSR, pokaris, socialinė politika.

## Vagrant and Neglected Minors in Soviet Lithuania 1944–1954: The Problem and the Solutions

**Summary.** This article presents the analysis of how the issue of vagrant and neglected (“бесппризорные и безнадзорные”) minors in Soviet Lithuania was dealt with during the period of 1944–1954. After the Soviet oc-cupation of Lithuania in 1944, stencil measures of dealing with the issue were imposed. However, the problem of vagrant and neglected minors in postwar Lithuania was specific and had changed. Therefore, the research reveals the dynamics of the problem and, by taking into account the Soviet Lithuanian context, the measures taken to solve it. Up until the beginning of the 1950s, vagrant and neglected minors were mostly street children and orphans from WWII. A considerable part of them had migrated from Russian and Belarusian territories in search for food. The government’s aims were to reduce their numbers, move them from the streets and change their official status. But in the 1950s, the problem, as it was seen, had transformed to juvenile delinquency and required respective measures. The research discovers how the system of custody, imprisonment, accommodation and care of these minors worked in early Soviet Lithuania.

**Keywords:** Street children, orphanage, Soviet Lithuania, the Stalin period, social policy.

Received: 22/12/2020. Accepted: 13/04/2021

Copyright © 2021 Ieva Balčiūnė. Published by Vilnius University Press

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

## Įvadas

Po Antrojo pasaulinio karo reokupuotoje Lietuvoje blaškėsi tūkstančiai įvairaus amžiaus nepilnamečių, vadintų „neprižiūrimais ir beglobiais“<sup>1</sup> (rus. *беспризорные и безнадзорные*). Tarybų Sąjungoje šis reiškinys nebuvo naujiena – tarybų valdžia su juo susidūrė po Pirmojo pasaulinio ir pilietinio karų, kai neprižiūrimi ir beglobiai vaikai skaičiuoti milijonais. Iki Antrojo pasaulinio karo Tarybų Sąjunga beglobių vaikų problemą šiek tiek suvaldė – jos visiškai neišsprendė, tačiau ši problema jau nebuvo masinis reiškinys. Visgi pasibaigus Antrajam pasauliniam karui, kai padidėjo karo ir pokario našlaičių, pasiklydusių ir tėvų paliktų vaikų skaičius, beglobių vaikų problema Tarybų Sąjungoje vėl buvo virtusi masiniu reiškiniu. Dėl bado ir benamystės valkataujančius ir po Tarybų Sąjungą migruojančius vaikus ir paauglius lydėjo priklausomybės, nusikaltimai, gyvenimas gatvėse. Ši problema grasantį mastą ėmė įgyti karo metais, todėl jau 1942 m. valdžia buvo priversta imtis specialių priemonių beglobių vaikų problemai spręsti.

Šio straipsnio objektas – neprižiūrimų ir beglobių nepilnamečių problema Tarybų Lietuvoje 1944–1954 m. Straipsnio tikslas – atskleisti neprižiūrimų ir beglobių nepilnamečių problemą ir aptarti, kaip ši problema spręsta Lietuvoje. Tikslui įgyvendinti keliami uždaviniai: 1) išanalizuoti, kas Lietuvos Tarybų Socialistinėje Respublikoje (LTSR) laikyta neprižiūrimais ir beglobiais vaikais; 2) ištirti beglobių ir neprižiūrimų nepilnamečių problemos mastą, pobūdį ir šios problemos dinamiką; 3) nustatyti, kaip susiklostė institucijų ir įstaigų beglobiams ir neprižiūrimiems nepilnamečiams sistema, veikusi pokario Lietuvoje, ir kokia buvo šios sistemos veikimo vietos specifika; 4) ištirti, kaip praktiškai spręsta beglobių ir neprižiūrimų vaikų problema Lietuvoje.

Šiame straipsnyje nėra tiriamos beglobių problemos sprendimo sistemos, kuri buvo atkelta į reokupuotą Lietuvą, ištakos, taip pat beglobių ir jaunųjų nusikaltėlių „perauklėjimo“, socializacijos koncepcijos, ideologinis jų pagrindas ar įgyvendinimo raida. Trumpai tariant, svarbu tai, kad 1942–1943 m. Tarybų Sąjungoje, siekiant suvaldyti milžinišką karo paveiktų gatvės vaikų problemos mastą, remiantis politika, vykdyta beglobių vaikų atžvilgiu dar trečiajame dešimtmetyje<sup>2</sup>, buvo nustatyta speciali administracinė struktūra. Ją sudarė NKVD skyrius, kurio žinioje buvo vaikų darbo ir darbo-auklėjimo kolonijos ir vaikų priėmimo-paskirstymo punktai (rus. ДПП – *детские приемники-распределители* – toliau DPR<sup>3</sup>), taip pat vaikų kambariai steigti prie milicijos skyrių (rus. *детская комната*, toliau – VK), įvairaus pobūdžio vaikų namai bei nustatyta savita vaikų globos, rūpos ir patronavimo sistema<sup>4</sup>.

<sup>1</sup> Terminas vartojamas atsižvelgiant į kampanijos „борьба с детской беспризорностью и безнадзорностью“ pavadinimo šaltiniuose lietuvių kalba vertimą – „kova su vaikų nepriežiūra ir beglobišku“.

<sup>2</sup> A. M. Ball, 1994; M. K. Stolee, 1988.

<sup>3</sup> Dokumentuose lietuvių kalba rašoma: DPR MVD arba tiesiog DPR. Toliau straipsnyje vartojami nesulietuvinti trumpiniai: DPR, FZO, OBDBB, ODK atsižvelgiant į tai, kad šaltiniuose lietuvių kalba jie nebuvo lietuvinaimi ir dažniausiai vartojami būtent taip.

<sup>4</sup> Rus. „на патронирование“, dokumentuose lietuvių kalba rašoma „patronavimui“. Kita rūpybos forma – globa (rus. „под опекой“) galėjo būti skiriama nepilnamečiams tik iki 14 m., dar viena forma – rūpa, skiriama nepilnamečiams nuo 14 iki 18 m.

Tyrimė telkiamasi į pokario Lietuvoje susiklosčiusią sistemą ir realiai veikusių nepilnamečiams skirtų institucijų ir įstaigų veikimo specifiką. Jos tampa raktu atskleidžiant, kas buvo beglobiai ir neprižiūrimieji, kaip valdžia regėjo neprižiūrimųjų ir beglobių problemą bei kaip ją bandė spręsti, atsižvelgdama į vietos realijas ir galimybes. Vadovaujama prielaida, kad problemos sprendimas formavosi trijų savarankiškų veiksnių susidūrimė: Lietuvoje trafaretiškai diegtas Tarybų Sąjungoje realizuotas institucinis beglobių problemos sprendimo modelis, kuris susidūrė su savita ir dinamiška pokario beglobių nepilnamečių problemos realybe Lietuvoje, o visa tai veikė vietinė specifiķa – nuo komunikacinio tinklo bei materialinių sąlygų ypatumų iki pokario Lietuvos gyventojų nuotaiķų bei vietos valdžios įstaigų ir institucijų požiūrio. Remiamasi prielaida, kad tiriamas procesas ir jo ypatybės darė įtaką ir vėlesnei vaikų socialinės rūpybos praktikai Tarybų Lietuvoje.

*Istoriografija.* Pokario Lietuvos neprižiūrimų ir beglobių, migruojančių, valkataujančių nepilnamečių temos dar tik pradėdamos tirti. Iš esmės šis klausimas paliestas tik gilinantis į „vilko vaikų“ tragediją<sup>5</sup>, o tai tik vienas iš šios problemos aspektų. Be to, analizuojant „vilko vaikų“ problemą nesiekta iširti valstybės politikos beglobių vaikų atžvilgiu. Išsamesnių neprižiūrimiesiems ir beglobiams vaikams skirtų tyrimų Lietuvos istoriografijoje atliķta nėra. Tik iš dalies šį trūkumą kompensuoja tyrimai, kuriuose apžvelgiama bendra Tarybų Sąjungos politika karo ir pokario našlaičių bei gatvės vaikų atžvilgiu<sup>6</sup>. Bene išsamiausias tyrimas, aptariantis įvairius beglobių problemos aspektus, administracinę sistemos struktūrą, įtampą tarp vaikystės politikos Tarybų Sąjungoje teorijos ir praktikos, yra O. Kucherenko<sup>7</sup> darbas. Šiame darbe aiškinamas beglobių marginalizavimo procesas, pateikiama karo ir pokario vaikų benamystės priežasčių analizė, atskleidžiama atsidūrusiųjų valstybinės globos sistemoje kasdienybė ir likimai. Tačiau šis tyrimas neatspindi pokario Lietuvos realijų. Dėl tyrimų stokos svarbia šio straipsnio dalimi tampa Lietuvos istoriografijoje retai vartotų ar visai nevartotų pagrindinių šaltiniuose aptinkamų sąvokų, trumpinių, institucijų ir įstaigų pavadinimų aiškinimas bei institucijų ir įstaigų sąrangos rekonstrukcija. Be šių pamatinių žinių nėra įmanomi platesni ir gilesni temos tyrimai.

*Sąvokos.* Straipsnyje vartojama „neprižiūrimųjų ir beglobių“ sąvoka. Svarbu paminėti, kad oficialiai dokumentuose lietuvių kalba „безпризорные и безнадзорные“ buvo įvardijami skirtingai, tai priklausė nuo laikotarpio. Dalyje 1944–1945 m. dokumentų vartota „valkataujančių ir elgetaujančių“ vaikų sąvoka. Tačiau nuo 1945 m., paskelbus „kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste“ kampaniją (rus. *борьба с беспризорностью и безнадзорностью*) ir LTSR įsteigus atitinkamą VRM skyrių, jau kalbėta apie vaikų nepriežiūrą ir beglobiškumą. Viena vertus, gali būti, kad skirtingi įvardijimai buvo tuometinė dažnai pasitaikanti raštvedybos maišatis. Antra vertus, tikėtina, kad skirtingi įvardijimai buvo taikomi atsižvelgiant į problemos ypatybes konkrečiu laikotarpiu. Pavyzdžiui, ilgainiui milicijos sulaikytų benamių našlaičių mažėjo ir akivaizdžiai daugėjo tų, kurie tėvus ir namus turėjo, bet šlaistėsi vakarais, išgėrinėjo, nėjo į mokyklą ar nedir-

<sup>5</sup> R. Kibelka, 2000.

<sup>6</sup> M. Р. Зенина, 2000; А. А. Славко, 2010; L. Bernstein, 2001; J. Fürst, 2008.

<sup>7</sup> O. Kucherenko, 2016 – šiame darbe yra pateikiama šiek tiek duomenų iš LTSR 1944 m.

bo. Taigi keitėsi pačios problemos specifika, o kartu ir jos pavadinimas įgaudavo naujas reikšmes.

Kitas svarbus aspektas – nors neprižiūrimieji ir beglobiai tiek šaltiniuose, tiek istoriografijoje yra įvardijami kaip vaikai, visgi šiuo atveju sąvoka „vaikas“ dažnai nėra tiksli. Turint mintyje neprižiūrimųjų ir beglobių problemą, vaikais galėjo būti vadinami net jaunuoliai iki 25 metų, kurie dėl įvairių priežasčių (neįgalumo, benamystės, tęsiamų mokslų ar kt.) vis dar gyveno vaikų namuose<sup>8</sup>. Kai kuriais atvejais vaikų amžius dokumentuose tiesiog nebuvo tikslinamas<sup>9</sup>. 14 metų žymėjo ribą, kai nepilnametis galėjo dirbti, be to, ir vaikų namuose oficialiai buvo galima gyventi tik iki 14 metų<sup>10</sup>. Visgi 14 metų ne visais atvejais buvo vaikystės slenkstis. Pavyzdžiui, DPR dokumentuose kalbama apie vaikus nuo 3 iki 15 metų. Tad šiame straipsnyje dėl anuomet neprižiūrimųjų ir beglobių problemos kontekste egzistavusio sąvokos „vaikas“ lankstumo pasirinkta vartoti „nepilnamečio“ sąvoką ir, jei prasminga, ją tikslinti įvardijant tikslų vaikų ar jaunuolių, apie kuriuos rašoma, amžių.

*Chronologija.* Chronologinės straipsnio ribos nubrėžtos siekiant atskleisti problemos dinamiką ir nepilnamečių socialinės rūpybos sistemos, įdiegtos LTSR, pradžią. Tyrimo pradžia sutampa su reokupacijos pradžia. 1944 m. sovietams reokupavus Lietuvą, nauja valdžia perėmė veikiančius vaikų namus. Tais pačiais metais rugsėjo mėnesį LTSR miestuose buvo įsteigti pirmieji DPR. 1954 m. chronologinių ribų pabaigos metais pasirinkti dėl poros priežasčių. Viena vertus, nors struktūrinės pertvarkos nurodymų pavidalu prasidėjo 1953 m., visgi realybėje reorganizacija vėlavo ir užtruko keletą metų<sup>11</sup>. Dalis nutarimų, priimtų iki 1953 m., nustojo galioti tik 1954 m., o pirmieji realiai įvykę įstaigų reorganizacijos pokyčiai (pavyzdžiui, vaikų darbo kolonijų pertvarka) prasidėjo tik 1954 m. Antra vertus, 1954 m. „kovos su neprižiūrimaisiais ir beglobiais“ kampanija, tikėtina, reaguojant į iš esmės pasikeitusią pačią neprižiūrimųjų ir beglobių problemą, jau buvo veik visiškai perorientuota į nepilnamečių nusikalstamumą – gaujų, veikusių miestuose, ardymą, baudas tėvams už vaikų nepriežiūrą ir griežtesnę kontrolę nepilnamečių įstaigose.

*Šaltiniai.* Tyrimui atlikti pasitelkti skirtinguose fonduose išblaškyti archyviniai šaltiniai. LKP CK (LYA, f. 1771) ir Ministrų Tarybos (LCVA, f. R-754) dokumentai – patikros aktai, ataskaitos, pranešimai, aktai, įsakymai, nurodymai, informacija apie nepilnamečius, jų skaičių, įstaigose dirbusius kadrus ir pan. – skirti aukščiausiems valdžios pareigūnams. Šie dokumentai, suteikiantys daugiausia informacijos vykdytos politikos, jos kaitos klausimais, atskleidžia pačios beglobių problemos dinamiką. Įstaigų nepilnamečiams patikros aktai, veiklos ataskaitos ir pan. leidžia pažvelgti į šių įstaigų kasdienybę, atskleidžia jų veiklą; LTSR VRM (MVD) (LYA, f. V-13; V-145/9; V-145/10; V-16)

<sup>8</sup> Išrašas iš Vilniaus miesto komiteto posėdžio 1945 m. kovo 21 d. protokolo „Apie vaikų namų darbą Vilniaus mieste“ (Fedorovas), LYA, f. 1771, ap. 8, b. 332, l. 9.

<sup>9</sup> Milicijos organų darbo dėl vaikavimo likvidacijos LTSR ataskaitoje, fiksuojančioje LTSR miestuose su laikytus elgetaujanciuosius, iš 197 asmenų – 30 vaikų, kurių amžius nenurodytas. Kiti vaikavusieji pažymėti kaip moterys su kūdikiais ar neįgalūs suaugusieji, 1954, LYA, f. V-101, ap. 1, b. 16, l. 27.

<sup>10</sup> LTSR Ministrų Tarybos įsakas, 1947, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 1230, l. 87.

<sup>11</sup> VRM aktas, 1956, LYA, f. V-145/9, ap. 1, b. 2, l. 97. Jų reorganizacija nebuvo staigi, kai kurios iš jų, pavyzdžiui, Kapsuko vaikų darbo kolonija, likviduota tik 1956 m.

dokumentai geriausiai atspindi milicijos ir vaikų kolonijų darbą. Didelė dalis minėtų fondų bylų nepilnamečių reikalų temomis iki šiol nebuvo peržiūrėtos.

Aptariant šaltinius svarbu paminėti, kad, atsižvelgiant į institucijų lygmenį, dokumentuose kartais pateikiama skirtinga informacija apie įstaigų nepilnamečiams būklę, gyvenimo sąlygas jose. Taip pat išlikę dokumentai neleidžia sudaryti tikslaus visų skirtingais laikotarpiais veikusių nepilnamečių įstaigų žemėlapiro, kartais lieka neaiškus konkrečių įstaigų statusas, realus jų veikimo turinys, būklė. Pavyzdžiui, pavieniuose VRM dokumentuose kartais minimas nepilnamečiams skirtas pataisos darbų lageris (rus. ИТЛ – *исправительный трудовой лагерь*). Tačiau kitaip nei vaikų darbo kolonijos (rus. ДТК – *детская трудовая колония*) arba auklėjamosios pataisos kolonijos (rus. *исправительная воспитательная колония*), vaikų darbo lagerio LTSR turinys ar konkretnės detalės, kurios nurodytų egzistavus tokią atskirą įstaigą, neatspindėtos. Tad tikėtina, jog pataisos darbų lageriu galėjo būti vadinama Raseiniuose veikusi kalėjimo tipo vaikų darbo kolonija. Kita vertus, randamas atvejis, kur pažymima, kad Antalieptės vaikų namai „pervesti į lagerio režimą“, visgi čia pat pabrėžta, kad šis režimas įvestas tik formaliai ir realybėje gyvenimas čia netvarkomas pagal lageriui būdingus principus<sup>12</sup>. Kartu trūksta šaltinių, kurie liudytų realią daugelio vaikų darbo kolonijų veiklą ir tikslų jų kiekį, lokaciją. Lieka nežinomi ir kai kurie beglobių ir neprižiūrimų nepilnamečių skirstymo į institucijas ar globai principai, atskirų metų statistiniai duomenys.

## Vaikų kambariai ir vaikų priėmimo–perdavimo punktai

„Neprižiūrimųjų ir beglobių“ problemai spręsti 1944 m. Lietuvos TSR nuostatos rėmėsi 1942 m. balandžio 17 d. TSRS Liaudies komisarų tarybos nutarimu<sup>13</sup>. Šiuo nutarimu NKVD buvo įpareigota rajonuose ir miestuose prie milicijos skyrių steigti DPR, kuriuose būtų laikinai apgyvendinami gatvėse sulaikyti tėvų neprižiūrimi ar beglobiai nepilnamečiai iki 15 metų. Oficialiai jie galėjo čia praleisti ne daugiau kaip dvi savaites, per kurias, jei įmanoma, turėjo būti grąžinti tėvams. Praėjus dviem savaitėms, nepilnamečiai iki 14 m. turėjo būti apmokyti ir apgyvendinti vaikų namuose ar kitose nepilnamečiams skirtose įstaigose arba paskiriami jais rūpintis šeimoms ir asmenims. Vyresni nei 14 m. turėjo būti siunčiami dirbti arba perkeliami į darbo rezervų mokyklas (rus. *школы трудрезервов*), jas sudarė FZO (rus. *фабрично заводское обучение*)<sup>14</sup> amatų mokyklos ir geležinkelininkų mokyklos.

1944 m. buvo įsteigtas pirmasis DPR Vilniuje, o 1945 m. LTSR įsteigtas skyrius kovai su vaikų nepriežiūra ir beglobyste prie NKVD (rus. ОБДББ – *отдел по борьбе с детской беспризорностью и безнадзорностью*, toliau – ОБДББ). Šio skyriaus įkūrimas žymėjo aparato, skirto neprižiūrimiesiems ir beglobiams administruoti LTSR, veiklos

<sup>12</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 135.

<sup>13</sup> Liaudies Komisarų Tarybos nutarimo nuorašas „Apie vaikų, likusių be tėvų, apgyvendinimą, jų išaiškinimo užtikrinimą NKVD TSRS rajonuose bei patalpinimą DPR (Kruglova)“, 1942, LYA, f. V-145/9, b. 1, l. 23–24.

<sup>14</sup> Lietuviškai trumpinama FGA – fabrikinis gamyklinis apmokymas.

pradžią. Nors jis esmingai nesikeitė, tačiau OBDBB 1950 m. buvo pervadintas Vaikų kolonijų skyriumi (rus. ОДК МБД – *Отдел детских колоний*, toliau – ODK), kuris iki 1953 m. veikė kaip savarankiškas VRM pavaldus skyrius. 1953 m. ODK susmulkintas į atskirus skyrius, kuriems priklausė vaikų darbo kolonijos, vaikų darbo-auklėjimo kolonijos ir DPR<sup>15</sup>.

1944–1946 m. Lietuvos TSR veikė keturi DPR – Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir Kalnaberžėje<sup>16</sup>. Egzistavo ir institucija Panevėžyje, tačiau dokumentuose ji buvo nuolat painiojama su Šiaulių DPR, kartais viena iš jų įvardijama kaip VK. Kita vertus, iš Šiaulių vykdomojo komiteto ir VRM susirašinėjimų matyti, kad 1952 m. Šiaulių DPR buvo panaikintas, įvardijant jį kaip Panevėžio DPR „Podpunkt“<sup>17</sup>, turbūt reikėtų suprasti – padalinys. Esant geram geležinkelių susisiekimui, nepilnamečiai iš Šiaulių ir Rokiškio VK keliaudavo tiesiai į Panevėžio DPR, tad institucija Šiauliuose neteko prasmės<sup>18</sup>. Galima pažymėti, kad, kol nusistovėjo LTSR veikusių trijų pagrindinių DPR – Vilniaus, Kauno ir Panevėžio – sistema, jie buvo steigiami ten, kur buvo galima apgyvendinti didelį kiekį sulaikytų nepilnamečių. Pavyzdžiui, DPR Kalnaberžėje 1946 m. panaikintas ir vietoj jo įsteigta vaikų darbo kolonija, oficialiai turėjusi priimti net 200 nepilnamečių<sup>19</sup>.

Kita svarbi neprižiūrimųjų ir beglobių problemos sprendimo institucija buvo VK. Jie LTSR pradėti steigti 1945 m. ir veikė prie milicijos skyrių, tačiau buvo finansuojami ne VRM, o vietinės valdžios – vykdomųjų komitetų biudžeto. Darbuotojus (viršininką, prižiūrėtojus, virėją, med. seselę ir pan.) jiems taip pat turėjo parinkti vykdomieji komitetai<sup>20</sup>. VK buvo nedidelės, geriausiu atveju 2–3 kambarių patalpos miestų ir miestelių milicijos skyriuose, jose laikinai su milicijos priežiūra turėjo būti apgyvendinti gatvėse rasti neprižiūrimi nepilnamečiai. VK darbuotojai turėjo rasti asmenis, kurie galėtų patronuoti ar globoti sulaikytus beglobius, o jei įmanoma, rasti neprižiūrimųjų tėvus. Tik paskutiniu atveju iš VK nepilnamečiai turėjo būti siunčiami į DPR<sup>21</sup>, kurių funkcija ir buvo išskirstyti nepilnamečius į įstaigas arba, jei jie atvykę iš kitų respublikų, grąžinti atgal. Dalį nepilnamečių VK išties grąžindavo tėvams ar globėjams, kuriems čia pat už savo vaikų nepriežiūrą milicija išrašydavo baudą – nuo 30 iki 60 rublių, jeigu nepilnametis įkliūdavo nebe pirmą kartą. 1947 m. perpildyti ir veik jokiais inventoriumi neaprupinti VK LTSR buvo aštuoni: Vilniuje, Kaune, Šiauliuose, Panevėžyje, Klaipėdoje, Kėdaičiuose, Marijampolėje ir Rokiškyje<sup>22</sup>. 1954 m. jų turėjo būti jau 12.

<sup>15</sup> ODK VRM pažyma (Otreško, Malinauskas), 1957, LYA, f. V-145/9, ap. 1, b. 3, l. 84.

<sup>16</sup> VRM OBDBB skyriaus viršininko aktas, 1946, LYA, f. V-145/9, ap. 1, b. 1, l. 38.

<sup>17</sup> Šiaulių DŽDT Vykdomojo komiteto pirmininko A. Mickevičiaus pažyma Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui ir Vidaus reikalų ministrai J. Bartašiūnui, 1951, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 2366, l. 17.

<sup>18</sup> Šiaulių DŽDT Vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojo P. Murausko pažyma „LTSR VRM Panevėžio DPR Šiaulių podpunkto klausimu“, 1951, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 2366, l. 18.

<sup>19</sup> Aktas (Majoras Kononovas), 1946 m. LYA, f. V-145/9, ap. 1, b. 1, l. 38–38atr.

<sup>20</sup> LTSR Ministrų Tarybos nurodymas apie milicijos VK kadrus ir išlaikymą, 1947, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 2355, l. 72.

<sup>21</sup> Lydimasis raštas apie milicijos organų darbo (vaikų beglobystės ir nepriežiūros likvidavimo) rezultatus, 1953, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 51, l. 51–61.

<sup>22</sup> Milicijos VK tinklas 4-ji 1946 m. ketvirtį LTSR, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 877, l. 162.

DPR ir VK realybėje veikė chaotiškai. Pavyzdžiui, nors beglobių nepilnamečių apgyvendinimą ir paskyrimą į įstaigas turėjo vykdyti DPR<sup>23</sup>, tačiau, neradus kam sulaukytų nepilnamečių grąžinti ar paskirti globoti esant perpildytiems DPR, nepilnamečių apgyvendinimu ar įdarbinimu galėjo ir turėjo pasirūpinti VK<sup>24</sup>. Tad dėl pokario suirutės realybės – reikšmingo darbuotojų trūkumo ir jų požiūrio, didelio beglobių ir neprižiūrimųjų kiekio, tragiškai perpildytų įstaigų, šeimų, galinčių globoti ar patronuoti, trūkumo – VK ir DPR dažnai veikė beveik vienodais principais ir atliko panašias funkcijas. Tad DPR ir VK veiklos sanklota šiuo laikotarpiu apsunkina konkrečių institucijų realaus statuso ir oficialių jų tarpusavio santykių aiškinimąsi (pavyzdžiui, jau minėtais Šiaulių ir Panevėžio DPR atvejais).

Beglobių ir neprižiūrimųjų transportavimas iš institucijos į instituciją, įstaigas, iš vieno miesto į kitą ir iš LTSR į kitas respublikas daugiausia vyko traukiniais. Regis, pagal sumanymą DPR turėjo būti įsteigti didžiuliuose miestuose arba geležinkelių infrastruktūros centruose. Tad VK turėjo būti taip pat steigiami miestuose ir miesteliuose prie geležinkelių stočių, mat beglobiai ir neprižiūrimieji daugiausia migruodavo traukiniais, plėšikaudavo stotyse<sup>25</sup>. Čia milicijai juos buvo lengviausia sugauti. Dalis stotyse sugautų nepilnamečių būdavo išsiunčiami iš VK į DPR traukiniais, o iš DPR toliau išsiunčiami į kitas sąjungos respublikas. Tad VK ir DPR turėjo būti tarpusavyje gerai „sujungti“, kad galėtų organizuoti beglobių transportavimą.

Be milicijai, VK ir DPR tenkančių užduočių, kas keletą metų LTSR Ministrų Taryba išleisdavo nutarimus su papildomais nurodymais dėl vaikų nepriežiūros ir beglobystės situacijos<sup>26</sup>. Šie nutarimai žymėdavo įvairių visuomeninių komitetų ir komisijų bei valdžios institucijų: komjaunimo, liaudies švietimo organų (mokyklų, tėvų komitetų), taip pat įvairių vykdomiesiems komitetams priklausiusių komisijų ir komitetų (vaikų komisijų, vaikų, likusių be tėvų, apgyvendinimo komisijų (rus. *комиссия под устройством детей*) ir pan.) – steigimą ir pajungimą nepilnamečių problemoms spręsti. Visos šios institucijos turėjo veikti tiek kartu su milicija ir VK (organizuoti reidus ir dalyvauti juose gaudant gatvėse nepilnamečius, rašyti prevencinius straipsnius į spaudą, organizuoti susitikimus su tėvais, vesti paskaitas mokyklose ir darbovietėse), tiek atskirai – rūpintis be tėvų likusių nepilnamečių apgyvendinimu, mokslinimu ar įdarbinimu, taip pat tikrinti globojamų, patrunuojamų nepilnamečių gyvenimo sąlygas<sup>27</sup>.

Ilgainiui šeštojo dešimtmečio pabaigoje vykdomiesiems komitetams priklausiusios nepilnamečių reikalų komisijos tapo pagrindiniu vaikų gyvenimo sovietinėje valstybėje

<sup>23</sup> Ataskaita apie DPR MVD, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 33.

<sup>24</sup> Pranešimas apie 6 milicijos skyriaus VK darbą, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 31–32.

<sup>25</sup> MVD geležinkelių DT viršininko Gobė Lydimasis raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1953, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 51, l. 123.

<sup>26</sup> 1946 m. LTSR Ministrų Tarybos nutarimas „Apie vaikų ir paauglių auklėjamojo darbo gerinimą, kovos su beglobyste ir nusikalstamumu stiprinimą ir platų visuomenės įsijungimą atliekant šį darbą“, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 877, l. 178; „1949 vasario 24 „Apie tolimesnį vaikų namų darbo gerinimą“, LYA, f. V-13, ap. 1, b. 24, l. 22; 1952 m. vasario 18 „Apie vaikų nepriežiūros ir benamystės likvidavimą“, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 374, l. 64–65.

<sup>27</sup> LTSR Ministrų Tarybos įsakas „Apie vaikų ir paauglių auklėjamojo darbo gerinimą, kovos su beglobyste ir nepriežiūra stiprinimą ir platų LTSR visuomenės įtraukimą į šį darbą“ 1946 m., LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 877, l. 152–155.

prižiūrėtoju ir tarpine administruojančiąja grandimi tarp tėvų, vaikų, teisėsaugos, globos ir mokymo įstaigų. Tačiau aptariamuoju laikotarpiu šių institucijų arba išvis nebuvo, arba jos buvo, bet neturėjo nė vieno darbuotojo, arba buvo visiškai neveiksnius<sup>28</sup>. Taip pat neprižiūrimųjų ir beglobių problemų atžvilgiu praktiškai neveiksnius buvo visos minėtos visuomeninės komisijos, tad DPR ir VK išliko pagrindinės neprižiūrimuosius ir beglobius administravusios institucijos.

## Vaikų namai

1944 m. imti reorganizuoti 29 karo metais Lietuvoje veikę vaikų namai, kuriuose rasta 1 500 „nuogų ir alkanų“ vaikų ir jaunuolių<sup>29</sup>. Viena vertus, galimų naudoti patalpų pokariu trūko, tad geresnes patalpas turėję vaikų namai buvo priversti jomis dalytis su kitomis įstaigomis arba buvo tarpusavyje sujungiami ir iškraustomi į provinciją, o jų patalpos skiriamos kitai įstaigai. Tokių atvejų pasitaikydavo nuolat. Pavyzdžiui, 1946 m. Vilniaus kūdikių namų patalpose buvo įkurdintas DPR<sup>30</sup>, 1952 m. likvidavus Vilniaus vaikų namus Nr. 7, patalpos atiduotos studentų bendrabučiui, o globotiniai iškeldinti į Smalininkų vaikų namus<sup>31</sup>.

Antra vertus, pirmaisiais pokario metais vien oficialiai vaikų namai turėjo pasirošti priimti mažiausiai dukart didesnę auklėtinių skaičių nei iki tol. Pavyzdžiui, 1945 m. Liaudies komisarų tarybos pirmininkas Mečislovas Gedvilas išsiuntė Biržų ir Šiaulių apskričių vaikų namams nurodymą paruošti po 100–250 papildomų vietų „reevakuojamiems“ iš Rytprūsių<sup>32</sup>. Per 1945 m. tikėtasi LTSR vaikų namuose apgyvendinti bent 2 000 vaikų, repatriuojamų iš Vokietijos<sup>33</sup>. Tuo tarpu sparčiai daugėjo tiek vietinių našlaičių, tiek iš kitų Sąjungos respublikų savarankiškai migruojančių beglobių, tad įsteigta dar 14 vaikų namų. Visgi po reorganizacijos gyvenimo sąlygos realiai nepagerėjo, vis daugiau beglobių buvo tiesiog sukeliama į ankštas patalpas be stogų, langų, lovų, šildymo, vandens<sup>34</sup>.

<sup>28</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo pažyma LKP CK mokyklų skyriaus vedėjai Asejavai, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 142; 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui „Apie nepatenkinamą kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste būklę Respublikoje“, 1952, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 374, l. 67–69.

<sup>29</sup> Švietimo liaudies komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės pranešimas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, LTSR Valstybės kontrolės liaudies komisarui Z. Tverkui, 1945, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 37, l. 134.

<sup>30</sup> Sveikatos apsaugos ministro S. Banaičio raštas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, 1946, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 766, l. 60.

<sup>31</sup> LTSR Sveikatos apsaugos ministro B. Penikovskio raštas „Apie vaikų namų LTSR būklę“ CK KP mokyklų skyriaus vadovui, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 3, l. 48.

<sup>32</sup> M. Gedvilo pranešimai Biržų ir Šiaulių apskričių Vykdomųjų komitetų pirmininkams, 1945, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 319, l. 64–65.

<sup>33</sup> Švietimo liaudies komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės pranešimas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, LTSR Valstybės kontrolės liaudies komisarui Z. Tverkui, 1945, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 37, l. 137.

<sup>34</sup> Švietimo liaudies komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės pranešimas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, LTSR Valstybės kontrolės liaudies komisarui Z. Tverkui, 1945, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 37, l. 134–137.



Jau 1945 m. Lietuvos TSR oficialiai buvo 43 vaikų namai, kuriuose gyveno 3 478 nepilnamečiai<sup>35</sup>, 1947 m. vaikų namų buvo 39<sup>36</sup>, o 1952 m. liko 38 ir juose gyveno 3 815<sup>37</sup> auklėtinių. Perorganizuoti vaikų namai priklausė kelioms ministerijoms: kūdikių ir ikimokyklinio amžiaus vaikų namai – Sveikatos apsaugos ministerijai, mokyklinio amžiaus vaikų iki 14 m. – Švietimo ministerijai (kai kurie iš jų – Kaune ir Juodšiliuose – buvo skirti tik mergaitėms). Vaikų namai, skirti neįgaliesiems vaikams, priklausė Socialinio aprūpinimo ministerijai. Pagal šį suskirstymą atitinkamai turėjo būti sudaromos specialios sąlygos kūdikiams ir mažamečiams, moksleiviams ar neįgaliesiems. Visgi realybėje beveik visuose vaikų namuose, kad ir kokia buvo jų oficiali skirtis, gyveno įvairaus amžiaus<sup>38</sup>, įvairios fizinės ar psichinės būklės nepilnamečiai ir jaunuoliai<sup>39</sup>. O kūdikių namai neretai dalijosi patalpomis su senelių, invalidų namais ar kitomis institucijomis, pavyzdžiui, DPR<sup>40</sup>.

Siekiant atlaisvinti vaikų namuose kuo daugiau vietų naujiems beglobiams, „peraugę“ nepilnamečiai, t. y. vyresni nei 14 metų, ir tėvus ar bent vieną iš tėvų turintys<sup>41</sup> turėjo būti išskeldinami. Peraugusieji turėjo būti perkelti į darbo rezervų mokyklas arba, jei nenorėdavo mokytis, turėjo būti įdarbinti<sup>42</sup>. Dalis globotinių išties buvo gražinami tėvams, kaip pažymima, dirbantiems gamyklose ar žemės ūkyje<sup>43</sup>, o tėvų neturintiems, kiek buvo įmanoma, stengtasi rasti giminaičius ar asmenis, kurie šiuos nepilnamečius (daugiausia lietuvių tautybės) globotų ar patronuotų<sup>44</sup>. Tačiau gražintieji ar patronavimui atiduoti nepilnamečiai neretai atsidurdavo blogesnėse sąlygose nei vaikų namuose, jie patekdavo į šeimas, kurios paskirtais vaikais nesirūpino, jų nemaitino<sup>45</sup>. Tad šie į šeimas perkelti nepilnamečiai dažnai pabėgdavo, nusikalsdavo, būdavo sulaikomi, kai kurie siunčiami į DPR, o iš ten paskiriami į atitinkamą įstaigą. Visgi dalies į šeimas paskirtų nepilnamečių likimas lieka neaiškus, pavyzdžiui, pažymima, kad 1952 m. Šiaulių apskrityje, be gy-

<sup>35</sup> Švietimo liaudies komisaro pavaduotojos M. Meškauskienės pranešimas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, LTSR Valstybės kontrolės liaudies komisarui Z. Tverkui, 1945, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 37, l. 134.

<sup>36</sup> Pažyma apie vaikų namų LTSR būklę, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 556, l. 5.

<sup>37</sup> LTSR Sveikatos apsaugos ministro B. Penikovskio raštas „Apie vaikų namų LTSR būklę“ LKP CK mokyklų skyriaus vadovui, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 3, l. 50.

<sup>38</sup> Pažyma apie Kauno vaikų namų nr. 2 darbą, 1952, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 47.

<sup>39</sup> Pažyma apie Kauno vaikų namų nr. 5 ir nr. 4 mokomąjį auklėjamąjį darbą, 1952, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 42.

<sup>40</sup> Sveikatos apsaugos ministro S. Banaičio raštas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, 1946, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 677, l. 60.

<sup>41</sup> Jei tėvai nebuvo sunkūs ligoniai, kalintys arba pagal įstatymus negalintys auginti vaikų, pavyzdžiui, asmenys, kuriems atimtos rinkimų teisės, atimtos tėvystės teisės, patys yra nepilnamečiai ir pan.

<sup>42</sup> Pažyma (Vitkauskienė) LKP CK mokyklų skyriui, 1945, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 333, l. 42. Nuo 14 metų nepilnamečiai galėjo oficialiai dirbti.

<sup>43</sup> Raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui ir CK komjaunimo sekretoriui A. Raguočui „Apie Trakų rajono vaikų namų darbo būklę ir kovą su nepriežiūra ir beglobyste“, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 99.

<sup>44</sup> Pagal įstatymus globa, rūpa ar patronavimas buvo neatlygintini, tačiau atsisakyti būti paskirtu globėju ar rūpintoju buvo galima tik išimtiniais atvejais: jei esama vyresnio nei 60 m., jei dėl ligos ar pan. nepajėgiama rūpintis vaiku, jei jau turima globojamų nepilnamečių, jei vieniša motina turi žindomą kūdikį arba vaiką iki 8 m. arba jei šeima augina du ar daugiau vaikų.

<sup>45</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui „Apie nepatenkinamą kovą su vaikų nepriežiūra ir beglobyste būklę Respublikoje“, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 121.

venusių vaikų namuose ir kitose įstaigose, buvo 2 016 nepilnamečių našlaičių, iš kurių 1 240 buvo patronuojami šeimose, o apie likusių padėtį – nežinoma<sup>46</sup>.

Oficialiai į vaikų namus buvo galima priimti tik sveikus nepilnamečius, o reikalingi medicininės pagalbos turėjo būti siunčiami gydyti į ligonines. Tačiau dalis iš DPR atsiųstų su gydytojų pažymomis, kad yra sveiki, išties buvo sunkios būklės – išsekę, sergantys, nušalusiomis galūnėmis<sup>47</sup>. Kartu reorganizuotuose vaikų namuose imtas vykdyti ir sisteminis kadrų keitimas<sup>48</sup>. Formaliai įvestas kvalifikacijos cenzas – tinkamo pedagoginio išsilavinimo reikalavimas. Visgi išties dažniausiai senieji darbuotojai: auklėtojai, mokytojai, direktoriai, buvo atleidžiami atsižvelgiant į jų lojalumą santvarkai ar dėl ideologinių sumetimų (pavyzdžiui, vienuolės<sup>49</sup>). Tai neigiamai atsiliepėdavo auklėtinių slaugymui, maitinimui, priežiūrai. Taigi daugelyje vaikų namų sąlygos negerėjo ir buvo sunkiai pakeliamos net sveikiems vaikams<sup>50</sup>. Geresnės sąlygos buvo retos išimtis<sup>51</sup>, dažnai vaikų namų auklėtiniai badaudavo, neturėjo drabužių, apavo, nebuvo gydomi<sup>52</sup>, trūkstant lovų miegodavo ant grindų<sup>53</sup>. Be to, jų niekas neuokėjo ir nemokė<sup>54</sup>.

Dėl ligų protrūkių, medicininės priežiūros stokos, maisto trūkumo, taip pat dėl nepriežiūros susiformavus vidinėms nepilnamečių tarpusavio taisyklėms, klestėjusio įvairaus smurto kai kuriuose vaikų namuose nepilnamečių mirtys buvo gana įprastas įvykis<sup>55</sup>. Pavyzdžiui, Saugų vaikų namuose 1951 m. rastas nužudytas šių namų gyventojas, ten pat rastas ir pasikoręs<sup>56</sup>. Be to, prokuratūros ar ministerijos vykdomų patikrų metu vaikų namuose nuolat trūkdavo nemažos dalies auklėtinių ir vadovybė nežinodavo, kur

<sup>46</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, 1952, LCVA, f. R-754, ap. 12, b. 370, l. 69.

<sup>47</sup> Sveikatos apsaugos ministerijos raštas apie vaikų namų medicininį aptarnavimą, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 1. 2–4.

<sup>48</sup> LKP CK mokyklų skyriaus vedėjai apie Telšių apskrities Švietimo įstaigas 1945, LYA, f. 1771, ap. 8, b. 331, l. (pažymėtas netiksliai: 40; 53; 82).

<sup>49</sup> Kartais dokumentuose įvardijamos „бывшие служительницы духового культа“.

<sup>50</sup> A. Sniečkus teigė, kad iš LTSR veikusių 34 vaikų namų tik vienu patalpos yra tinkamos. LKP CK sekretoriaus A. A. Sniečkaus raštas VKP(b) Centrinio komiteto sekretoriui G. Malenkovui, 1952, LYA, f. 1771, ap. 118, b. 1, l. 141.

<sup>51</sup> Kaip geresnes sąlygas suteikiantys pažymimi Utenos vaikų namai Nr. 1, LKKJS CK instruktoriaus Aleksandravičiaus pranešimas apie Utenos I vaikų namus LKP(b) CK mokyklų skyriui 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 556, l. 24–33. Taip pat kai kuriuose Kauno vaikų namuose (pvz., yra kanalizacija, vaikai maitinami). Kauno vaikų namų Nr. 1, 2, 4, 5 patikrinimo aktas, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 53–63.

<sup>52</sup> Šiaulių rajono vaikų namų patikros rezultatai LKP CK brigados viršininkui Staniūnui, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 1–7.

<sup>53</sup> Panevėžio m. vaikų namų Nr. 1 direktorės pareiškimas Panevėžio m. DŽDT Vykdomojo komiteto pirmininkui, 1947, LCVA, f. R-754, ap. 4, b. 1041, l. 110.

<sup>54</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas KP(b) Centrinio Komiteto sekretoriui V. Niunkai, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 123–139.

<sup>55</sup> Kaip pažymi M. Nakachi, visoje Tarybų Sąjungoje mirtys vaikų prieglaudose buvo veik masinės. 1946 m. vaikų namuose mirė 33 % čia gyvenusių vaikų, 1947 – 44 % (M. Nakachi, 2008, p. 375). Panašios statistikos Lietuvoje, žymincios bendrą vaikų namuose šiuo laikotarpiu mirusių nepilnamečių skaičių ar dalį, aptikti nepavyko.

<sup>56</sup> Valstybinės kontrolės ministro A. Efremovo raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui ir Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui apie 1949 m. TSRS Ministrų Tarybos įsakymo „Dėl tolimesnio vaikų namų darbo gerinimo priemonių vykdymo patikros rezultatus“, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 20 (dokumente teigiama, kad įstaigoje pasikorė pašalinis žmogus).

jie yra<sup>57</sup>. Daugybė nepilnamečių iš vaikų namų pabėgdavo ir grįždavo į gatves<sup>58</sup>, kur, siekdami prasimaitinti ir išgyventi, vagiliaudavo ir įsitraukdavo į įvairias nusikalstamas veikas. Dauguma vaikų namų, kaip ugdymo ir priežiūros įstaigos, faktiškai neveikė<sup>59</sup>.

## Beglobių jaunuolių problema

Ypatinga problema buvo neprižiūrimieji ir beglobiai, kuriems buvo daugiau nei 14 metų. Kaip minėta, vaikų namai oficialiai galėjo priimti tik jaunesnius nei 14 metų nepilnamečius. Bet didelė dalis sulaikomų beglobių ir neprižiūrimųjų buvo vyresni, tad šie turėjo būti siunčiami į darbo rezervų mokyklas<sup>60</sup>. Viena vertus, šio tipo įstaigose turėjo būti apmokoma dirbti paprasčiausius darbus, kita vertus, jos turėjo bendrabučius, tad auklėtiniai čia būdavo apgyvendinami ir taip bent iš dalies išsispresdavo jų benamystės problema.

Tačiau, pavyzdžiui, FZO vadovybė stengėsi nepriimti beglobių ir neprižiūrimųjų iš vaikų namų ir DPR<sup>61</sup>. Čia taip pat nuolat trūko vietos, be to, FZO galėjo priimti jaunuolius tik nuo 16 metų. Kartais oficiali priežastis nepriimti paauglių į FZO būdavo ta, kad šie neturėjo pasų ar visai jokių dokumentų. Be dokumentų į mokyklą priimti nebuvo galima. Išties, nei DPR, nei vaikų namai dažniausiai dokumentų beglobiams neparūpindavo<sup>62</sup>. Be to, daugelis DPR atsidūrę paauglių ir jaunuolių turėjo tik gyvenimo gatvėse patirties, buvo probleminio elgesio, neturėjo elementaraus išsilavinimo, o perkelti į FZO burdavosi į plėšikaujančias gaujas, bėgdavo iš šių įstaigų ir siautėdavo miestuose. Tad ne visada jaunuoliams atsirasdavo čia vietos. Tokiu atveju beglobiai turėjo būti įdarbinami, dažniausiai – gamyklose ar kolūkiuose.

LTSR 1952 m. visiškai neturinčių kur dėtis jaunuolių nuo 15 iki 17 metų oficialiai buvo 95. Dėl jų kreiptasi tiesiai į Antaną Sniečką su prašymu įpareigoti Žemės ūkio ministeriją juos priimti bent į kursus ir įsteigti kokią nors specialią mokyklą, kuri būtų administruojama kaip vaikų namai, ir tie jaunuoliai galėtų baigti bent pradinį mokslą<sup>63</sup>. Visgi, atsižvelgiant į problemos mastą, galima abejoti šiame dokumente pateiktu jaunuolių skaičiumi. Tikėtina, kad dokumente užfiksuoti tik tie, kurie kėlė rūpesčių Švietimo

<sup>57</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 135; Antazavės vaikų namų mokomojo-auklėjamojo darbo ir ūkinės veiklos patikros aktas, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 101.

<sup>58</sup> Šefuojančios komisijos (sudaryta iš prokuratūros, Raudonojo kryžiaus, ministerijų atstovų) pranešimas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 11–13.

<sup>59</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas KP(b) Centrinio Komiteto sekretoriui V. Niunkai, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 123–139.

<sup>60</sup> Kitaip nei vaikų namai ar kolonijos, darbo rezervų mokyklos nebuvo skirtos specialiai beglobiams ir neprižiūrimiesiems. Regioninėje laikotarpio spaudoje galima aptikti nemažai skelbimų ir kvietimų jaunimui iš regionų stoti į šias mokyklas ir įgyti amatą. Pavyzdžiui, „Naujasis kelias“, 1948 m. rugpjūčio 11 d.

<sup>61</sup> Pažyma „Apie priemones pagerinti vaikų namų darbą Respublikoje“, skirta LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 3, l. 5.

<sup>62</sup> Antazavės vaikų namų mokomojo-auklėjamojo darbo ir ūkinės veiklos patikrinimo aktas, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 102.

<sup>63</sup> Šefuojančių komisijų pirmininkų ir Švietimo ministerijos ir prokuratūros atstovo raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1951–1952, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 6, l. 11–12.

ministerijai, o ne visi šalyje gyvenę tokio amžiaus nedirbantys ir nesimokantys nepilnamečiai benamiai. Mat dar viena, atskira problema buvo 15–17 metų nepilnamečiai, atvykę iš Baltarusijos TSR ir Rusijos TSFR, neišsiūsti ir likę LTSR, ypač, pažymima, vyresnės nei 14 metų rusų ir baltarusių tautybės merginos, mat dažniausiai jų niekur nepriimdavo nei dirbti, nei mokytis<sup>64</sup>.

Dalis šio amžiaus jaunuolių tapdavo nuolatiniais VK ir DPR lankytojais. Neradus kur paskirti sulaikytųjų (arba nenorint tuo užsiimti), šiems nelikdavo kito pasirinkimo, tik grįžti į gatvę. Pavyzdžiui, 1952 m. VK atsiuntė į Kauną 16 metų beglobį (tautybė ir lytis nenurodyti) ir paskyrė Kauno vykdomajam komitetui kur nors jį įdarbinti. Tačiau Kauno vykdomojo komiteto pirmininkas atsisakė padėti ir išsiuntė jaunuolį į DPR. Bet DPR jo nepriėmė ir šis grįžo į gatvę<sup>65</sup>. Viena vertus, atsidūrę tokioje situacijoje jaunuoliai, kad išgyventų, buvo priversti vagiliauti ar verstis kitokia nusikalstama veika, o įkliuvę nebe pirmą kartą, būdavo traktuojami kaip recidyvistai. Antra vertus, būdami ant pilnametystės slenksčio, greitai tapdavo nebe nepilnamečių reikalų sistemos rūpesčiu.

## Vaikų darbo kolonijos

VRM priklausė specialios įstaigos nepilnamečiams – vaikų darbo kolonijos (kartais iki 1946 m. vadintos NKVD vaikų namais – *НКВД детдом*). Svarbu tai, kad vaikų darbo kolonijos dažnai buvo reorganizuojamos: pervadinamos, likviduojamos ir jungiamos tarpusavyje, o visi šie veiksmai dokumentuoti netvarkingai, tad sunku pasakyti, kiek ir kur nuo 1944 m. iki 1954 m. jų išties veikė. Visgi matyti, kad skirtingais metais LTSR vaikų darbo kolonijos buvo Kaune, Klaipėdoje, Kapsuke, Kalnaberžėje, Rusnėje, Vėliučionyse. Teistiems<sup>66</sup> nepilnamečiams 1948 m. taip pat įsteigta Raseinių kolonija, kuri turėjo atskirą statusą – buvo kalėjimo tipo kolonija. Tokia visiškai uždara ir griežtai kontroliuota kalėjimo tipo nepilnamečių kolonija LTSR, regisi, buvo vienintelė.

Į VRM administruotas vaikų darbo kolonijas iš DPR būdavo siunčiami neteisti<sup>67</sup>, bet prasikaltę arba „sunkaus charakterio“ vaikai (rus. *дету с трудным характером*)<sup>68</sup>. Visgi didžioji dauguma nepilnamečių, atsidurdavusių DPR ir VK, buvo vienaip ar kitaip prasikaltę, problemiški, todėl ir patekę būtent į šias kolonijas. Tiesa, pagal kokius kriterijus būdavo nusprendžiama, kurie nepilnamečiai yra „sunkaus charakterio“, o kurie – ne, lieka neaišku. Tikėtina, kad į šias įstaigas iš DPR buvo atsiunčiama ne tik už nusikaltimus, bet ir pritrūkus vietos vaikų namuose ar darbo rezervų mokyklose arba neradus globoti ar patronuoti galinčių asmenų. Juo labiau kad didesnio skirtumo realybėje tarp vaikų namų ir vaikų darbo kolonijų iš esmės nebuvo.

<sup>64</sup> Ataskaita apie DPR MVD 1947 m., LYA, f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 33.

<sup>65</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui „Apie nepatenkinamą kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste būklę Respublikoje“, 1952, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 374, l. 68.

<sup>66</sup> Rus. *судимые*.

<sup>67</sup> Rus. *несудимые*.

<sup>68</sup> Išrašas iš Vilniaus miesto komiteto posėdžio 1945 m. kovo 21 d. protokolo „Apie vaikų namų darbą Vilniaus mieste“ (pasirašė sekretorius Fedorovas), LYA, f. 1771, ap. 8, b. 332, l. 10.

Daugiausia apie vaikų darbo kolonijų veiklą sužinome iš Vėliučionių ir Raseinių kolonijų dokumentų. Tačiau svarbu paminėti, kad jos buvo išskirtinės vaikų kolonijų kontekste. Raseinių kolonija buvo kalnimo įstaiga, o 1947 m. pradėta steigti Vėliučionių auklėjamoji vaikų kolonija neteistiems nepilnamečiams našlaičiams, kurios pakraipa – medžio apdirbimas (rus. *Величанская трудовая – воспитательная колония для несудимых подростков сирот* arba *исправительная воспитательная колония*), turėjo būti pavyzdinė, pažangi LTSR įstaiga, skirta sunkiai auklėjamiems beglobiams. Kaip ir kitose vaikų kolonijose, čia turėjo vykti neteistų, bet problemiškų nepilnamečių perauklėjimas<sup>69</sup>.

Dalyje kolonijų nepilnamečiai buvo išnaudojami priverstiniais darbams pagalbinuose ūkiuose ar statybose<sup>70</sup>, o kolonijos, suteikiančios tik labai prastas gyvenimo sąlygas, neatliko auklėjimo ir mokymo funkcijų. Visose kolonijose trūko vietos, pavyzdžiui, Raseinių kolonijoje turėjo tilpti 150 nepilnamečių, tačiau realiai gyveno daugiau nei 400. Tik 1952–1953 m., kai situacija tapo tragiška, 300 nepilnamečių iš šios kolonijos buvo išgabenta į kitas TSRS kolonijas<sup>71</sup>. Kolonijose trūko bet kokio inventoriaus, veik visose nebuvo kanalizacijos, vandentiekio, šildymo, nuolat trūko maisto arba jo išvis nebuvo. Čia nebuvo ir griežtesnės kontrolės (išskyrus Raseinių koloniją) ar drausmės<sup>72</sup>, tad patekusieji plėšikaudavo, smurtaudavo, dažnai pabėgdavo<sup>73</sup>. Nevyko bendrasis mokymas ar auklėjimas. Net specializuotoje pavyzdinėje Vėliučionių kolonijoje nebuvo jokio mokymo. Įvykdžius patikrą, pateikta išvada: „[n]esant Vėliučionių vaikų darbo auklėjimo kolonijoje pačių elementariausių sąlygų: šviesos, vandens, kanalizacijos, normalaus maitinimo, gamyklinio apmokymo, auklėjimo, mokyklinio, klubinio mokymo ir t. t. – ji neatlieka savo paskirties, netaiso nepilnamečių nusikaltėlių, o tik dar labiau juos skatina.“<sup>74</sup>

Daugelio kolonijų realius veikimo principus iš dalies gali nusakyti tai, kad vėliau vykdant sistemos pertvarkas 1954–1956 m. dalis vaikų darbo kolonijų buvo perduotos Švietimo ministerijos pavaldumui kaip sustiprintos drausmės mokymo-auklėjimo įstaigos ir pervadintos spec. mokyklomis – internatais. Tai patvirtina keli nuosekliau dokumentuoti atvejai, kurie leidžia pamatyti tokią reorganizacijos kryptį. Pavyzdžiui, 1952 m. perleidus Klaipešos vaikų darbo kolonijos pastatą Tabako fabrikui, šios įstaigos auklėtiniai buvo išskirstyti į dvi kitas kolonijas – Raseinių koloniją ir naujai steigiamą

<sup>69</sup> Vaikų darbo kolonijų vadovų susitikimų rinkinys Nr. 1, 1950, LYA, f. V-13, ap. 1, b. 24, l. 20.

<sup>70</sup> Vyriausiojo LTSR prokuroro patarėjo Galinaičio raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 149.

<sup>71</sup> Vidaus reikalų ministro J. Bartašiūno raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1952, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 22, l. 152–153. Čia liko gyventi 106 nepilnamečiai.

<sup>72</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui ir LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1949, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 207, l. 63–64.

<sup>73</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui ir LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1949, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 207, l. 27–28.

<sup>74</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui ir LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1949, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 207, l. 27–28. Svarbu pažymėti, kad toje pačioje byloje l. 29–30 VRM ministro J. Bartašiūno rašte Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui situacija Vėliučionyse apibūdinama kaip labai gera.

Rusnės vaikų darbo koloniją<sup>75</sup>. Rusnėje tais pačiais metais ėmusi veikti kolonija savo turiniu buvo panašesnė į vaikų namus, o ne kalėjimą, tad vėliau ji buvo pertvarkyta ir veikė kaip Rusnės pagalbinių mokykla-internatas.

## Neprižiūrimieji ir beglobiai

Penktajame dešimtmetyje kiekvieną mėnesį į LTSR esančius DPR patekdavo apie 250–300 nepilnamečių. Iš jų daugiausia buvo viešąją tvarką pažeidžiantys, kurie žymėti kaip našlaičiai arba netekę ryšio su šeimomis, dažnai įvardyti kaip sunkiai auklėjami ir „pedagogiškai apleisti“ – niekur nesimokantys, nedirbantys, nebaigę nė pradžios mokyklos. Amžiaus atžvilgiu dauguma nepilnamečių, patekdavusių į VK, DPR ir įstaigas nepilnamečiams, buvo 1938–1942 m. gimimo. Kritinį kiekį sudarė 14–16 m. amžiaus paaugliai. Dauguma – berniukai. Pasak VRM, apie pusę jų į LTSR atvykdavo iš Rusijos ir Baltarusijos teritorijų, daugiausia pavasario ir vasaros mėnesiais „ieškoti duonos“<sup>76</sup>.

Jei sugauti nepilnamečiai buvo užregistruojami kaip nevietiniai, jie turėjo būti gražinami (dokumentuose vartojamas terminas – „evakuojami“<sup>77</sup>) ten, iš kur atvyko<sup>78</sup>. Visgi DPR duomenys apie sulaikytųjų tautybę ar kilmės vietą turi būti vertinami kritiškai. Tūkstančiai sulaikomų beglobių ir neprižiūrimų buvo nemažas galvos skausmas. Jie nuolat nusikaldavo, buvo ligoti, išbadėję, jų buvo daug ir jie nuolat migruodavo, visos įstaigos, skirtos nepilnamečiams, LTSR buvo perpildytos, įskaitant ir pačius VK ir DPR. Pavyzdžiui, Vilniaus DPR 45 kv. m plote 8–9 mėnesius (nors galėjo daugiausia mėnesį) kartais gyvendavo apie 50–70, kartais 100 nepilnamečių. Šiame DPR lovų buvo tik 35, nebuvo kanalizacijos, vandentiekio, šildymo, elektros<sup>79</sup>. Be to, kaip matyti, sumanyta kontrolės ir perauklėjimo sistema neveikė, išteklių jai įgyvendinti nebuvo. Tuo metu nevietinių beglobių dalis buvo nemaža, pavyzdžiui, 1947 m. per pusę metų (iki rugpjūčio mėnesio) LTSR DPR sulaikyti 3 207 nepilnamečiai, iš jų 1 730 minėtu pagrindu „evakuota“ į kitas respublikas<sup>80</sup>. Tad tikėtina, kad kuo didesnę dalį sulaikytųjų, kėlusią abejonę dėl tautybės ar kilmės vietos, stengtasi išsiųsti, patraukti iš LTSR erdvės<sup>81</sup>, tiesiog siekiant mažinti jų skaičių Lietuvoje.

Kita vertus, daugybė kitataučių pokario našlaičių nepatekdavo į DPR ir VK sistemą. Pavyzdžiui, į LTSR gabenami „reevakuojami“ nepilnamečiai iš Rytprūsių. Jų apgyven-

<sup>75</sup> VRM ministro J. Bartašiūno raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, 1952, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 370, l. 25.

<sup>76</sup> Pažyma apie DPR MVD, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 33.

<sup>77</sup> LKP CK mokyklų skyriaus vedėjo Simonavičiaus pažyma LKP CK sekretoriui A. Sniečkui apie „Vaikų įstaigų darbo gerinimą ir kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste stiprinimą“, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 332, l. 79–83.

<sup>78</sup> Ataskaita apie LKP CK įsako „Apie vaikų institucijų darbo ir kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste gerinimą“ vykdymą, 1947, LYA, 1771, ap. 10, b. 557, l. 80.

<sup>79</sup> Pažyma apie DPR VRM, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 557, l. 34.

<sup>80</sup> LKP CK mokyklų skyriaus vedėjo Simonavičiaus pažyma LKP CK sekretoriui A. Sniečkui „Apie vaikų įstaigų darbo gerinimą ir kovos su vaikų nepriežiūra ir beglobyste stiprinimą“, 1947, LYA, f. 1771, ap. 10, b. 332, l. 79–83.

<sup>81</sup> J. Fürst analizuoja vartotą „likvidacijos“ terminą, susiedama jį su beglobių kaip karo ženklių patraukimo iš gatvių ir visuomenės atminties politika bei siekiu išnaikinti juos, kaip įrodančius nesėkmingą sovietų projekto įgyvendinimą. J. Fürst, 2008, p. 234.

dinimu, iš anksto ir tiesiogiai kreipdamasis į globos institucijas ar giminaičius, pasirūpindavo repatriacijos reikalų skyrius prie Ministrų Tarybos arba net Ministrų Taryba. Tad beglobius, kitų tautybių nei rusai ar baltarusiai<sup>82</sup>, dažniausiai aptinkame tik vaikų namų patikros aktuose, kuriuose kartais detalizuoti auklėtinių duomenys. Tačiau ir čia randame vos po kelis vokiečių, ukrainiečių, romų tautybės, nedidelę dalį lenkų (daugiausia Vilniaus regione) ar žydų, likusių Vilniaus ir Kauno vaikų namuose. Kita vertus, dažnai vaikų namuose nebuvo tvarkomi auklėtinių dokumentai. Dalis jų visiškai neturėjo, tad nemenka tikimybė, kad daugelio tautybė, jei jų neišduodavo vartojama kalba, dingdavo kartu su dokumentais. Kartu lieka neaišku ir kaip šie nepilnamečiai pateko į vaikų namus<sup>83</sup>, kurie iš jų buvo atsiųsti iš DPR. Dalis, tikėtina, vykdant reorganizaciją buvo perkelti iš jungtų įstaigų nepilnamečiams, pavyzdžiui, iš Vilniaus ir Kauno vaikų namų, veikusių dar karo metais. Dar dalis apgyvendinti vaikų namuose tiesiogiai įsakius Ministrų Tarybos skyriams ir ministerijoms, tad nebuvo beglobiai, o „beglobiško gyvenimo būdo“ problemos nepilnamečiai (rus. *„безнадзорный образ жизни“* – beglobiško gyvenimo būdo samprata buvo neapibrėžta ir galėjo reikšti bastūnišką gyvenimą, išsilavinimo trūkumą, gyvenimo gatvėje patirtį, problemiškus įpročius, nusikaltimus, sunkų charakterį ir pan.).

Šeštojo dešimtmečio pradžioje bendri sugaunamų nepilnamečių skaičiai sumažėjo perpus. DPR įskaitose ėmė dominuoti ne benamiai beglobiai, o oficialiai neprižiūrimieji – pas giminaičius, tėvus, globotojus ar mokymo ir auklėjimo institucijose gyvenantys nepilnamečiai. Didžioji dalis jų turėjo moksleivių bilietus arba dirbo. Pavyzdžiui, per 1951 m. antrą pusę ir 1952 m. pirmą pusę milicija sulaukė 1 780 neprižiūrimų ir beglobių. Iš jų buvo 491 beglobis, 1 289 neprižiūrimi. Bendrai – 802 pradinių ir vidurinių mokyklų moksleiviai<sup>84</sup>. 1954 m. didžioji dalis nepilnamečių, sulaukytų už girtuokliavimą, vagystes, pasikėsinimus nužudyti ar žmogžudystes, buvo kolūkiuose dirbantys jaunuoliai<sup>85</sup>. Žinoma, jie nebūtinai buvo pokario našlaičiai, tačiau net jeigu dalis jų tokie buvo, dabar jie oficialiai tapo tiesiog nepilnamečiais nusikaltėliais. Svarbu, kad taip, pakeitus statusą, jie praradavo šokią tokią ideologiškai lengvinančią aplinkybę vertinant jų elgesį ir sprendžiant jų likimą<sup>86</sup>. Nuo šiol prasikaltę jie automatiškai tapdavo recidyvistais, piktybiškai nestojančiais į tarybinės doros kelią. Tai leisdavo su jais elgtis pagal įprastus standartus – kaip su nusikaltėliais.

Šiuo metu griežtėjo ar atsirado naujų baudžiamojo ir draudžiamojo pobūdžio priemonių nepriežiūros problemai spręsti, taip ji turėjo išnykti. Pavyzdžiui, reaguodamas į kovos su nepriežiūra ir beglobyste griežtinimą, 1952 m. Vilniaus vykdomasis komite-

<sup>82</sup> Net ir vykstant jų siuntimui iš šalies, įstaigose, be lietuvių, jų buvo daugiausia, pavyzdžiui, Saugų ir Antazavės vaikų namuose gyveno vien rusakalbiai.

<sup>83</sup> Tamašavos vaikų namų patikros aktas, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 3, l. 33.

<sup>84</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo raštas LTSR Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui, 1952, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 374, l. 64–65. Daugiausia Kauno rajone (453) ir Vilniaus rajone (307).

<sup>85</sup> 2 klasės valstybės teisingumo patarėjo G. Bacharovo ataskaita LKP CK mokyklų skyriaus pirmininkui Taurinskui „Apie kovos su beglobyste ir nusikalstamumu būklę respublikoje“, 1954, LYA, f. 1771, ap. 192, b. 14, l. 108 (l. 107–117).

<sup>86</sup> J. Fürst, 2008, p. 233.

tas publikavo nutarimą „Dėl vaikų ir paauglių elgesio taisyklių viešose vietose ir Vilniaus miesto gatvėse“<sup>87</sup>. Jame pažymėta, kad asmenys, dėl kurių kaltės nepilnamečiai pažeidžia viešąją tvarką, turėjo būti baudžiami įspėjimu arba bauda iki 100 rublių, arba pataisos darbais iki 30 dienų; taip pat nuo šiol nepilnamečiams iki 16 metų yra draudžiama pirkti ir pardavinėti degtukus, papirosus, spiritinius gėrimus; draudžiama ir jiems parduoti visus šiuos dalykus; jiems draudžiama lankytis vietose, kur praduodami spiritiniai gėrimai, būti turgavietėse ar vaikščioti miesto gatvėmis be tėvų ar globėjų po 22 val. Jie privalėjo būti švariai ir tvarkingai apsirengę, turėti moksleivių bilietus<sup>88</sup>. Taip, pavyzdžiui, Kaune, kaip neprižiūrima, buvo sulaukyta mokyklos nelankanti nepilnametė A. Žukauskaitė, turguje pardavinėjusi bandeles<sup>89</sup>.

Apie 1951-uosius ėmė keistis pati beglobių problemos prigimtis. Užaugus karo ir pokario suirutės našlaičių kartai, beglobiais tapdavo kūdikystėje tėvų, daugiausia vienišų motinų, palikti vaikai. Pavyzdžiui, 1952 m. Sveikatos apsaugos ministerija atsisakė pasirūpinti lagerio skyriuje Nr. 3, esančiame prie Šilutės, kalinčių moterų kūdikiais, teigiant, kad respublikoje yra tik ketveri ir visiškai perpildyti kūdikių namai. O per du mėnesius LTSR atsiranda 103 kūdikiai, kuriuos palieka vienišos motinos, tad visų jų tiesiog nėra kur padėti<sup>90</sup>. 1952–1953 m. vaikų namuose jau maždaug 30 % visų auklėtinių turėjo bent vieną iš tėvų<sup>91</sup>. Tai buvo kitokio, naujo pobūdžio beglobių problema ir šiais paliktais vaikais reikėjo pasirūpinti kitaip – prevenciškai, kad jie netaptų gatvės nusikaltėliais. Instituciniu lygmeniu vis dažniau kalbėta apie būtiną gyvenimo sąlygų įstaigose gerinimą – maisto užtikrinimą, griežtesnę drausmę ir ideologinio auklėjimo stiprinimą.

## Išvados

1944 m. LTSR buvo įvesta iki reokupacijos Tarybų Sąjungoje suformuota beglobių problemos sprendimo priemonių sistema. Realiai veikusios neprižiūrimuosius ir beglobius administravusios institucijos LTSR buvo DPR, priklausę VRM, ir vaikų kambariai prie milicijos skyrių. Beglobiams ir nepilnamečiams nusikaltėliams skirtos priežiūros, kontrolės ir „perauklėjimo“ įstaigos, veikusios LTSR, buvo vaikų namai, darbo ir auklėjamosios kolonijos ir kalėjimo tipo kolonija. Vaikų kolonijos administruotos VRM Vaikų kolonijų skyriais. Vaikų namai pagal numatytą pobūdį priklausė skirtingoms ministerijoms.

Tiek VK, tiek DPR tapo gatvėse sulaikytų nepilnamečių tarpine stotele, kol bus perkelti gyventi į nepilnamečių įstaigas, paskirti dirbti ar mokytis, priskirti globoti, paskirta bauda už juos atsakingiems asmenims. Dalis iš DPR buvo išvežami į kitas Sąjungos

<sup>87</sup> Nutarimas galiojo dvejus metus – iki 1954 m.

<sup>88</sup> Vilniaus miesto DŽDT Vykdomojo komiteto privalomas nutarimas Nr. 13, 1952, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 389, l. 91.

<sup>89</sup> Lydimasis raštas apie milicijos organų darbo (vaikų beglobystės ir nepriežiūros likvidavimo) rezultatus, 1953, LYA, f. 1771, ap. 133, b. 51, l. 53.

<sup>90</sup> VRM ministro J. Bartasiūno raštas Ministrų Tarybos pirmininkui M. Gedvilui ir Sveikatos apsaugos ministro pavaduotojo V. Micelmacherio raštas Ministrų Tarybai, 1952, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 370, l. 118–119–120.

<sup>91</sup> Pažyma „Apie priemones pagerinti vaikų namų darbą respublikoje“ LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, 1951, LYA, f. 1771, ap. 105, b. 3, l. 1.



respublikas. Tie, kurie turėjo tėvus, iš VK ir DRP buvo jiems gražinami. Daugumos nepilnamečių likimas nebuvo sekamas, nemaža dalis jų dingdavo, grįždavo į gatves, tapdavo nusikaltėliais, sulaukė pilnametystės – recidyvistais. Visos įstaigos nepilnamečiams buvo perpildytos ir, su retomis išimtimis, neatlikdavo jokių priežiūros, gydymo, maitinimo, ugdymo funkcijų. Reikšmingesnio skirtumo, nepriklausomai nuo paskirties ar pobūdžio, tarp visų jų nebuvo. Patekusieji į šias institucijas plėšikaudavo, pabėgdavo, dingdavo be žinios, žūdavo nuo ligų ar smurto.

Neskaitant tūkstančių perpildytose įstaigose gyvenusių beglobių ar svetimų asmenų globotų nepilnamečių, penktajame dešimtmetyje kiekvieną mėnesį į LTSR esančius DPR patekdavo apie 250–300 beglobių ir neprižiūrimųjų. Daugiausia tai buvo našlaičiai arba netekę ryšio su šeimomis. Apie pusę jų dėl bado atvykdavo iš Rusijos ir Baltarusijos teritorijų. Kritinę masę sudarė 15–17 m. jaunuoliai. Šeštojo dešimtmečio pradžioje sulaikomųjų perpus sumažėjo, tačiau vis didesnę dalį sudarė nepilnamečiams skirtų įstaigų gyventojai, dirbantieji ar besimokantieji, jie imti traktuoti kaip nusikaltėliai. Apie 1951 m. ėmė daugėti kūdikystėje paliktų vaikų. Galima daryti prielaidą, kad LTSR veikusiomis priemonėmis, užaugus pokario kartai, gatvės beglobių problema iš dalies buvo suvaldyta.

## Bibliografija

- Ball A. M., 1994 – A. M. Ball, *And Now My Soul is Hardened: Abandoned Children in Soviet Russia, 1918–1930*, University of California Press, 1994.
- Bernstein L., 2001 – L. Bernstein, „Communist Custodial Contests: Adoption Rulings in the USSR after the Second World War“, in: *Journal of Social History*, 2001, Vol. 34, No. 4, p. 843–861. <https://doi.org/10.1353/jsh.2001.0041>
- Fürst J., 2008 – J. Fürst, „Between Salvation and Liquidation: Homeless and Vagrant Children and the Reconstruction of Soviet Society“, in: *The Slavonic and East European Review*, 2008, Vol. 86, No. 2, p. 232–258, [prieiga internetu] <<http://www.jstor.org/stable/25479198>>, [2020 09 03].
- Kibelka R., 2000 – R. Kibelka, *Vilko vaikai – kelias per Nemuną*, Vilnius: Baltos lankos, 2000.
- Kucherenko O., 2016 – O. Kucherenko, *Soviet Street Children and the Second World War Welfare and Social Control under Stalin*, Bloomsbury, 2016. <http://dx.doi.org/10.5040/9781474296199>
- Stolee M. K., 1988 – M. K. Stolee, „Homeless Children in USSR: 1917–1957“, in: *Soviet Studies*, 1988, Vol. 40, No. 1, p. 64–83. <https://doi.org/10.1080/09668138808411734>
- Nakachi M., 2008 – M. Nakachi, *Replacing the Dead: The Politics of Reproduction in the Postwar Soviet Union, 1944–1955*: unpublished PhD dissertation, University of Chicago, 2008.
- Славко А. А., 2010 – А. А. Славко, „Государственное регулирование процесса ликвидации детской беспризорности в России в годы Великой Отечественной войны и в послевоенный период“, in: *Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена*, 2010, [prieiga internetu] <<https://cyberleninka.ru/article/n/gosudarstvennoe-regulirovanie-protsessa-likvidatsii-detskoy-besprizornosti-v-rossii-v-gody-velikoy-otechestvennoy-voyny-i-v/viewer>>, [2020 09 03].
- [Slavko A. A., 2010 – А. А. Славко, „Государственное регулирование процесса ликвидации детской беспризорности в России в годы Великой Отечественной войны и в послевоенный период“, in: *Izvestiya Rossijskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gercena*, 2010.]
- Зенина М. Р., 2000 – М. Р. Зенина, „Система социальной защиты детей-сирот в СССР“, in: *Педагогика*, 2000, Vol. 3, p. 58–67.
- [Zenina M. R., 2000 – М. R. Zenina, „Система социаль'ной zashchite detej-sirot v SSSR“, in: *Pedagogika*, 2000, Vol. 3, p. 58–67.]